

IMPORTÀNCIA GEOPOLÍTICA D'UNA CIUTAT EN ÈPOCA VISIGODA: GIRONA DESPRÉS DE VOUILLÉ (ss. VI-VII)*

CARLES BUENACASA PÉREZ
JORDINA SALES CARBONELL
Grup de Recerques en Antiquitat Tardana (GRAT)
Universitat de Barcelona

FETS HISTÒRICS: ELS VISIGOTS ENTRE EL 466 I EL 507

Des que els visigots s'instal·laren definitivament al sud de la *Gallia* les relacions de tota mena –polítiques, econòmiques i religioses– amb els territoris del nord peninsular immediatament limítrofs van ser molt intenses. La intensificació dels contactes i la seva plasmació en una vinculació política *de facto* va tenir lloc molt especialment durant el regnat d'Euric (466-484), i aquest fet es va veure possibilitat, amb tota probabilitat, per la desaparició efectiva de l'autoritat imperial romana a tot l'Occident. És de suposar que la zona de la *Tarraconensis* oriental fos una de les primeres a caure sota el domini visigot¹. Aquests es van preocupar, principalment, d'afermar el seu domini a la zona de l'actual Catalunya i a la vall del riu Ebre, així com de dominar les

* Aquest estudi s'enquadra en la línia d'investigació del *Grup de Recerques en Antiquitat Tardana (GRAT)*, Grup de Recerca de Qualitat de la Generalitat de Catalunya, n. 1999SGR-00006, i ha estat realitzat gràcies a la concessió del projecte d'investigació PB97-0891, subvencionat per la D.G.E.S.

¹ Aquest control seria el resultat de la doble actuació del *comes Gothorum* Gauterit a la zona entre Pamplona i Saragossa (*Chronica Gallica a. DXI*, 651, ed. Th. Mommsen, a: *Monumenta*

dues grans vies estratègiques que, des de Bordeus i l'Ebre, conduïen cap a l'interior i al sud de la península².

Aquesta "expansió hispànica" va continuar més enllà del 484³, data de la mort d'Euric a Arles, i es va intensificar a partir de l'any 507, quan els visigots, derrotats pels francs de Clodoveu a la batalla de Vouillé, van haver de passar massivament a l'altra banda dels Pirineus⁴. La derrota va tenir unes implicacions enormes per a les possessions visigodes a la *Gallia*, atès que, a partir d'aquest moment –i fins a l'ocupació dels àrabs– els dominis visigòtics septentrionals més enllà dels Pirineus es limitarien a una estreta franja costanera que anava una mica més a l'est de Nîmes –però que en cap cas no arribava a Arlés– i que no penetrava a l'interior més enllà de Carcassona⁵. Clodoveu va ocupar seguidament Bordeus i Tolosa, on es va apropiari d'una part important del tresor reial; el seu fill, Teodoric, va prendre possessió de l'Auvèrnia. Al mateix temps, el rei dels burgundis, Gundobad, va penetrar a la Provença, on va derrotar Gesalèic, bastard d'Alaric II, i va conquerir Narbona. Mentre, Teodoric –el rei ostrogot d'Itàlia i avi del fill d'Alaric, Amalaric– es

Germaniae Historica. Auctores antiquiores [= *MGH aa*] 9, Berlín, 1961, pàg. 664: *Gauterit comes Gothorum Hispanias per Pampilonem Caesaraugustam et uicinas urbes obtinuit*) i de Heldefred i el dux Vicenç a la costa (*Chronica Gallica a. DXI*, 652, *ibid.*, pàg. 665: *Heldefredus quoque cum Vincentio Hispaniarum duce obsessa Terracona maritimas urbes obtinuit*). Podríem pensar que el control de la ciutat de Girona es produiria en aquest moment com a resultat d'aquesta actuació marítima. La relació d'Isidor és molt més breu (vegeu n. 2). En relació a Vicenç, vegeu: GARCÍA MORENO, L.A., *Vincentius dux provinciae Tarraconensis. Algunos problemas de la organización militar del Bajo Imperio en Hispania*, "Hispania Antiqua", VII, 1977, pàg. 79-89.

² La revolta de la noblesa de la *Tarraconensis* en època d'Euric que relata Isidor, ens estaria indicant la voluntat dels visigots de dur a terme un assentament estable en aquesta zona: *Tarraconensis etiam prouinciae nobilitatem, quae ei repugnauerat, exercitus irruptione euertit* (ISIDORVS, *Historia Gothorum*, 34, ed. C. Rodríguez Alonso, *Las Historias de los godos, vándalos y suevos de Isidoro de Sevilla. Estudio, edición crítica y traducción*, Lleó, 1975, pàg. 226, lín. 11-14).

³ En el cas concret de la *Tarraconensis*, la resposta dels hispanoromans va presentar resistència en algunes ocasions. Les conegudes són les protagonitzades per Burdunellus i per Pere. Pere se subleva a Tortosa però els gots sufoquen el seu intent immediatament: *Dertosa a Gotthis ingressa est. Petrus tyrannus interfectus est et caput eius Caesaraugustam deportatum est* (MAXIMVS CAESARAVGVSTANVS, *Chronicorum reliquiae*, a. 506, ed. Th. Mommsen, a: *MGH aa* 11, Berlín, 1899, pàg. 222).

⁴ Un testimoni arqueològic d'aquest fet es troba a la torèutica: RIPOLL, G., *Las relaciones entre la Península Ibérica y la Septimania entre los siglos V y VIII, según los hallazgos arqueológicos*, L'Europe héritière de l'Espagne wisigothique (París, 14-16 maig 1990), Madrid, 1992, pàg. 285-301. Realment és tan sols aquest tipus de material arqueològic l'únic element que ens permet testimoniar la presència visigoda al sud-est de França: JAMES, E., *Les problèmes archéologiques du sud-ouest wisigothique et franc*, Gallo-romains, wisigoths et francs en Aquitaine, Septimanie et Espagne (Toulouse, 1985), Rouen, 1991, pàg. 149-153.

⁵ En relació als límits de l'expansió hispànica visigoda iniciada per Euric en temps de la derrota de Vouillé: GARCÍA MORENO, L.A., *Historia de España visigoda*, Madrid, 1989, pàg. 74.

trobava lligat de peus i mans per poder intervenir a causa de l'atac d'una flota bizantina en aliança amb els francs i per por d'una possible invasió dels burgundis per mitjà dels passos alpins. Quan, l'any 508, ja es va poder enviar els efectius ostrogots, la seva intervenció va ser decisiva en l'afermament del poder got a la Septimània, única relíquia de les fins feia poc ben extenses possessions gal·les dels visigots⁶. El general Ibbas va recuperar Marsella, Narbona i Carcassona, i va poder aixecar el setge d'Arlés.

GIRONA: CENTRE DE PODER POLÍTIC

La ciutat durant el període de dominació ostrogoda (507-549)⁷

En un primer moment, la pèrdua de l'Aquitània no va ser assimilada per l'aristocràcia goda, la qual va continuar vivint amb l'esperança de recuperar els dominis al nord del Pirineus, com a mínim, fins al regnat de Leovigild (ca. 569-586), responsable d'allò que L.A. García Moreno ha denominat com "nuevo reino visigodo español con capital en la central Toledo"⁸. En aquests pràcticament setanta anys la història política de la *Hispania* visigoda és molt obscura i confusa, atesa l'escassetat i fragmentarietat de les informacions que trobem a les fonts que es refereixen a aquest període. A nosaltres ens interesen molt especialment els anys que van entre el 507 i el 549, perquè es corresponen amb el període durant el qual el regne visigot va estar en mans de reis de l'estirp ostrogoda: Teodoric (507-526)⁹, Amalaric (526-531)¹⁰, Teudis

⁶ Les causes de la derrota dels visigots han estat minuciosament examinades per: GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda...*, citat pàg. 83-84.

⁷ Per una visió general de la Girona tardoantiga: AMICH, N.M. i NOLLA, J.M., *Girona goda i sarraïna, 476-785*, Girona, 1992.

⁸ GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda...*, citat pàg. 86.

⁹ Teòricament, Teodoric fou el tutor d'Amalaric, però la seva condició de rei efectiu dels territoris visigots hispans queda de manifest en el *Laterculus regum Visigothorum*, la llista oficial redactada al segle VII: *Laterculus regum Visigothorum*, 17-18, ed. Th. Mommsen, a: *MGH aa* 13, Berlín, 1961, pàg. 465. En relació a la seva actuació política com a sobirà dels visigots: GARCÍA IGLESIAS, L., *El intermedio ostrogodo en Hispania (507-549 d. C.)*, "Hispania Antiqua", V, 1975, pàg. 94-97; BURNS, Th. S., *A History of the Ostrogoths*, Bloomington, 1984, pàg. 98-99; GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda...*, citat pàg. 88-93.

¹⁰ Realment, Amalaric no era ostrogot. Era fill del difunt rei visigot Alaric II i d'una filla de l'ostrogot Teodoric. Ara bé, una bona part del seu regnat —entre el 507 i el 526— va restar sota la tutela del seu avi i el grau d'ostrogotització de la seva formació es posa en de manifest en l'elecció del seu nom, vinculat estretament a la banda materna de la seva família. En relació als principals fets del seu regnat: GARCÍA IGLESIAS, *El intermedio ostrogodo...*, citat pàg. 98; BURNS, *A History of the Ostrogoths...*, citat pàg. 99-100; GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda...*, citat pàg. 93-95.

(531-548) i Teudiscle (548-549)¹¹. Aquest fet va implicar que es donés una gran prioritat al manteniment de la connexió terrestre i marítima entre els dos regnes “germans”. Això es va aconseguir majoritàriament, mitjançant els territoris del nord peninsular. I, dins d’aquest àmbit geogràfic, la ciutat de Girona hauria tingut una importància cabdal en el manteniment de la comunicació entre la Península Ibèrica i la Septimània¹². Durant tota l’Antiguitat –i bona part dels temps posteriors– els Pirineus van ser un mer punt de referència geogràfica, però mai una frontera cultural, i l’esperit dominant entre les regions a banda i banda d’aquestes muntanyes va ser més aviat el d’una fraternitat i comunitat d’identitat.

A més, el control de la zona del nord de la península va ser una de les exigències polítiques del moment, perfectament interpretades per l’ostrogot Teodoric¹³. No només es prioritzava la comunicació entre els dos regnes de la família goda, sinó que, a més, es cercava enfortir les zones frontereres amb els merovingis per estar sempre disposats a poder dur a terme la recuperació dels territoris gals perduts després de Vouillé. En el pensament del monarca ostrogot, la possessió de la *Septimania* era concebuda com una mena de pont entre les dues parts d’un regne entès de manera unitària, encara que geogràficament dividit. Els ostrogots podrien haver pres com a model la divisió territorial que havia adoptat l’Imperi romà per mirar d’assegurar la seva subsistència i que li havia permès funcionar durant més d’un segle d’aquesta manera.

¹¹ Teudis va ser nomenat per Teodoric cap superior de l’exèrcit got hispà i tutor d’Amalaric. Teudiscle, general del seu predecessor, estava emparentat amb el llinatge dels Amals. Per a L.A. García Moreno, l’ascens al poder d’aquests dos personatges significa una ruptura de la tendència a mantenir el tron de manera hereditària entre els membres del clan del Balts, i seria el resultat de l’assentament dels *seniores gothorum* a les noves seus territorials del regne. La política d’aquests dos reis de l’estirp ostrogoda ha estat objecte d’estudi a: ABADAL i DE VINYALS, R. d’, *Dels visigots als catalans*, I, Barcelona, 1968, pàg. 49-54; GARCÍA IGLESIAS, *El intermedio ostrogodo...*, citat pàg. 97-103; BURNS, *A History of the Ostrogoths...*, citat pàg. 100 i 131; GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda...*, citat pàg. 95-100.

¹² El grau de vinculació entre els territoris visigots nord-peninsulars i sud-gàl·lics queda evidenciat quan el bastard Gesalèic, en perill de perdre el poder a favor del legítim Amalaric, es retira a Barcelona per poder enfortir la seva posició, pactant amb els poders visigots de la zona, i acaba assassinant el representant del partit rival de la ciutat. També és cap a Barcelona on es dirigeix Amalaric després de ser derrotat pel monarca franc Txildebert l’any 531 a la rodalia de Narbona.

¹³ L’interès d’aquest monarca per mantenir la unitat geogràfica i política entre els dos regnes gots s’hauria pogut plasmar en cas de no produir-se la mort prematura del seu gendre Eutaric, del llinatge dels Amals, el 522/523. En relació a aquests plans: GARCÍA MORENO, *Historia de España visigoda...*, citat pàg. 89.

Rellevància militar i política

Un cop es va produir la desaparició del darrer dels reis ostrogots hispans, la política dels reis visigots va confirmar l'abandonament de les esperances d'una "reconquesta" dels territoris septentrionals. Com a resultat, els estadistes visigots es van centrar en la consolidació d'un regne plenament hispànic en el qual les ciutats del nord-est peninsular haurien perdut importància dins les prioritats geopolítiques que implicava aquest somni de recuperació¹⁴. En aquest procés va ser decisiva la desaparició del regne vàndal l'any 534, que va deixar les portes obertes perquè les tropes imperials bizantines fessin la seva aparició en territori hispà. Aquest fet va desencadenar la diversificació dels fronts militars dels visigots i va acabar obligant-los a abandonar les seves ambicions en territori gal per concentrar-se en una defensa més ferma davant del perill més imminent dels bizantins que, durant els primers anys de les seves campanyes, van posar en greu perill la integritat territorial d'aquest regne¹⁵.

Al sud dels Pirineus l'assentament més important seria el de Barcelona, si hem de fer cas del fet que el bisbe arrià més proper a aquest territori fronterer és el d'aquesta ciutat¹⁶. Aquest és un altre argument a favor de l'existència d'un procés d'emigració cap al sud del Pirineus i podem imaginar que una part dels emigrants podria haver-se quedat pel camí i preferiren ubicacions més

¹⁴ Una vegada desaparegut Teodoric, Amalaric va escollir Narbona com a la seva capital, la qual cosa reflecteix que aquesta zona del nord peninsular és la que concentrava l'atenció dels governants visigots. Si bé Teudis va retirar la capitalitat a aquesta ciutat i, en un primer moment, la va transferir a Barcelona, a mesura que les preocupacions meridionals atreien més l'atenció del monarca, les *sedes regiae* del seu regnat —Sevilla i Toledo— es van ubicar vers el sud. En temps de Teudisclaus aquesta mateixa conjuntura va consolidar l'elecció de capitals més al sud, en aquest cas, Sevilla. De totes maneres l'amenaça permanent que suposaven els francs va desencadenar situacions bèl·liques com les conegudes per mitjà de Joan de Biclàr: IOHANES BICLARENSIS, *Chronicon*, a. 585, 4, ed. J. Campos, *Juan de Biclàr, obispo de Gerona. Su vida y su obra*, Madrid, 1960, pàg. 93, lín. 255-263; a. 587, 6, *ibid.*; pàg. 95, lín. 294-296; a. 589, 2, *ibid.*; pàg. 97, lín. 316-330.

¹⁵ És precisament durant el regnat de Teudis que els bizantins van obtenir certs èxits militars i van recuperar algunes places a la *Mauretania Tingitana*, com ara Ceuta.

¹⁶ *Concilium Toletanum* III (589), ed. F. Rodríguez, *La Colección Canónica Hispana, V: Concilios hispanos: segunda parte*, Madrid, 1984, pàg., 141, lín. 23. A més, aquest emplaçament devia ser tan vital per als visigots que, si hem de fer cas de la *Chronica Gallica a. DXI*, 690-691 (ed. Th. Mommsen, a: *MGH aa 9*, Berlín, 1961, pàg. 665) al mateix temps que es produeix la victòria dels francs a Vouillé, els seus aliats burgundis prenen Barcelona, de la qual cosa caldria desprendre que l'ofensiva franca devia de tenir ambicions ultrapirenaiques, un fet sobre el qual no ens informa Isidor. Pel que fa a l'elecció de Barcelona com a residència reial: RIPOLL, G., *Sedes regiae en la Hispania de la antigüedad tardía*, *Sedes regiae* (ann. 400-800) (editat per G. Ripoll i J. M. Gurt), Barcelona, 2000, pàg. 375-382. La forta implantació visigoda en aquesta ciutat es veu també en el fet que Joan de Biclàr sigui reclòs en ella per ordre de Leovigild: ISIDORVS, *De uiris illustribus*, 31, ed. C. Codoñer Merino, *El De uiris illustribus de Isidoro de Sevilla. Estudio y edición crítica*, Salamanca, 1964, pàg. 152, lín. 7-8: *exilio trusus, Barcinona relagatus*.

frontereres, com la de Girona, ciutat clau per controlar la comunicació entre les seus règies de Narbona i Barcelona¹⁷. Molts dels aristòcrates visigots amb interessos en la recuperació dels territoris recentment perduts no es mantindrien gaire lluny d'ells, en l'espera de com se succeïen els nous esdeveniments. I, lògicament, les ciutats frontereres, com ara Girona, serien els refugis escollits per aquests durant el que ells devien considerar un exili momentani¹⁸.

L'assentament d'aquests grups nobiliaris conferia una importància geopolítica a la ciutat de residència, atès que aquests *seniores gothorum* eren els caps d'un grup clientelar amb una clara i especial funcionalitat militar. I atès que els llocs d'assentament escollits en la majoria dels casos van ser les ciutats, aquests acostumaven a ocupar els llocs de govern¹⁹. Podem posar en relació a aquesta militarització el fet que a Girona, de manera intermitent, s'encunyí moneda d'or visigoda²⁰. Hi emeten moneda els reis Viteric (603-609), Sisenand (631-636), Khíntila (636-639), Khindasvint/Recesvint (cap a mitjans segle VII), Ègica (687-702), Vítiza (c. 698-710) i Àkhila II (c. 710-714)²¹, però

¹⁷ Girona era de pas obligat seguint una de les dues rutes d'accés cap a l'interior de la *Tarraconensis* oriental i estava ubicada en un punt geogràfic clau per controlar la *Via Augusta*, que passava per l'interior de la ciutat, per l'actual carrer de la Força. Sobre l'emplaçament de la ciutat i la seva posició a la xarxa viària de la zona, vegeu: ROUCHE, M., *L'Aquitaine des wisigoths aux arabes (418-781)*. *Naissance d'une région*, París, 1979, pàg. 252; NOLLA, J.M., *Gerunda: dels orígens a la fi del món antic*, "Fonaments", VII, 1988, pàg. 69-108. L'altra opció era seguir la franja costanera, encara que Girona només estava a 30 km del mar i era un emplaçament fàcilment accessible remuntant el riu Ter. Vegeu l'exemple de Gregori de Tours que testimonia l'arribada regular de vaixells mercants hispans a Marsella: GREGORIVS TVRONENSIS, *Historiarum libri*, 9, 22, ed. Br. Krusch i W. Levison, a: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merowingicarum* [= *MGH srm*] 1/1, Hannover, 1937-1951, pàg. 442, lín. 11-12.

¹⁸ Vegeu n. 26. Tot i que les fonts literàries palesen que les principals destinacions d'aquesta aristocràcia fugitiva van ser Arlés i les ciutats de la Septimània, principalment, Carcassona i Narbona –ABADAL i DE VINYALS, *Dels visigots...*, citat pàg. 52–, la documentació que estudiem sembla aportar prou indicis d'un establiment visigot al territori de Girona. Una evidència d'aquest assentament la podem trobar en el llistat episcopal de Girona, el qual conté noms de gent d'estirp goda des del darrer terç del segle VII, la qual cosa indica la implantació a la ciutat d'una noblesa goda que podria ser anterior a aquesta data, només que, un cop s'ha produït la catolització dels gots al III Concili de Toledo, aca para el càrrec episcopal, com succeeix a d'altres indrets de la *Hispania* visigoda. Amb anterioritat a aquesta cronologia només coneixem el cas de Joan de Bífelr, un got nascut a *Scallabis*, a la *Lusitania*.

¹⁹ *gothis in ciuitate positis* (CASSIODORVS, *Variarum*, 5, 39, ed. A. J. Fidh, a: *Corpus Christianorum. Series Latina* [= CC] 96, Turnhout, 1973, pàg. 215, lín. 91).

²⁰ MAROT I SALSAS, T., *La moneda*, Del romà al romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X, Barcelona, 1999, pàg. 335.

²¹ Del total de monedes visigodes trobades que procedeixen de les seques catalanes, és de destacar que Girona ocupi el segon lloc per darrere de Tarragona i bastant per davant de Barcelona (MILES, G.C., *The Coinage of the Visigoths of Spain: Leovigild to Achila II*, Nova York, 1952, pàg. 83-84; AMICH *et al.*, *Girona goda...*, citat pàg. 54-55).

res no ens fa descartar que s'hagués encunyat amb anterioritat²². És acceptat unànimement que l'existència d'una seca en una ciutat d'època visigoda és indicatiu més que suficient de la importància militar conferida a la plaça i de l'a-cantonament de tropes al seu territori. Un altre indicatiu del control territorial exercit pels visigots a la *Tarraconensis* el constitueix el fracàs absolut de l'expedició franca del 541. Aquests no van trobar suport entre les poblacions del nord-est peninsular, molt probablement, perquè en els 40 anys transcorreguts després de la batalla de Vouillé, les aristocràcies visigodes i hispanoromanes havien tingut temps suficient per assimilar-se o arribar a una mínima entesa que els permetés controlar el territori²³.

Al mateix temps, la presència de la seca pot indicar la seva integració en un circuit comercial, tal volta d'abast provincial, si tenim en compte la seva ubicació a mig camí entre Barcelona i la Septimània. És més difícil apuntar la seva participació en un circuit de caràcter més ampli. D'aquesta manera, considerem que pot ampliar-se també a Girona la funció econòmica que s'atribueix a les emissions de Barcelona i Roses²⁴.

No és casual, doncs, que sigui a Girona on es deposi Esteve del seu càrrec de *praefectus Hispaniarum*. Aquest fet es produeix en una reunió governativa que se celebra en aquesta ciutat²⁵. L'elecció del lloc és prova

²² A Girona s'ha trobat un tremús que tant podria ser de Justí I (518-527) com de Justinià (527-565): BARRAL I ALTET, X., *La circulation des monnaies suèves et visigothiques*, Múnic, 1976, pàg. 171, n. 15. La moneda emesa pels visigots amb anterioritat a Leovigild és còpia dels models utilitzats per les emissions imperials de Roma, Ràvena i Arlés: KING, C.E., *Roman, local, and barbarian coinages in fifth-century Gaul*, *Fifth Century Gaul: a crisis of identity?*, Cambridge, 1992, pàg. 185-192.

²³ En aquest moment el binomi franc/catòlic i visigot/arrià, que tan bé li havia funcionat a Clodoveu per atreure's l'episcopat gal, va demostrar ésser ja completament inoperant i caduc. Gairebé uns dos-cents cinquanta anys després, Carlemany es tornarà a aprofitar, en unes circumstàncies favorables, del fet diferencial ètnic i religiós per entrar triomfalment a la ciutat de Girona.

²⁴ Al respecte és significativa la no presència de ceràmica d'importació dins els segles VI-VII, quan aquestes es troben perfectament documentades al Puig Rom, Sant Martí d'Empúries, la Ciutadella de Roses i Torroella de Montgrí: JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R., *Las cerámicas de importación en el nordeste de la Tarraconense durante los siglos VI y VII dC. Aproximación general*, V Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica (Cartagena, 1998), Barcelona, 2000, pàg. 472-474. Els estudis de X. Barral i Altet semblen indicar que la circulació de la moneda emesa a Girona és eminentment local, encara que es documenta una esporàdica circulació de gran recorregut: BARRAL, *La circulation...*, citat pàg. 159. Al nostre entendre aquest fet és l'indicatiu més evident de l'ús comercial que se'n donaria a una part de les emissions.

²⁵ *His diebus Stephanus Hispaniarum praefectus efficitur qui tertio anno praefecturae suae in ciuitate Gerundensi in concilio discintus est* (MAXIMVS CAESARAVGVSTANVS, *Chronicorum reliquiae*, a. 529, ed. Th. Mommsen, a: *MGH aa* 11, Berlín, 1899, pàg. 223). En relació a aquest fet transcendent per a la història de Girona: AMICH I RAURICH, N.M., *El concilium de Gerunda de l'any 531, segons el testimoni de les Chronicorum Caesaraugustanorum reliquiae*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" [= "AIEG"], XXXIX, 1998, pàg. 73-85.

manifesta del paper polític exercit i pressuposa que es disposava d'una infraestructura adient per poder assumir, a l'interior de la ciutat, una assemblea de tanta transcendència i a la vegada ser capaç d'hostatjar els soldats que servien d'escorta als funcionaris i homes d'estat que hi van intervenir.

Protagonisme religiós de Girona: els concilis

Són pocs i poc explícits els testimonis que permeten documentar el bisbat gironí abans del 516. Aquest fet queda agreujat per la inexistència, en l'estat actual de la investigació, d'epígrafs cristians tardoantics²⁶. El primer bisbe conegut de Girona, un innominat que apareix a la decretal d'Innocenci I (401-417) dirigida al bisbe Hilari²⁷, de segur que no devia ser el primer si tenim en compte la menció de Prudenci²⁸ referent a la sòlida implantació del culte marítim a finals de segle IV —devoció, sens dubte, sota control episcopal.

Hem d'esperar fins al 516 per disposar d'un nom amb el qual iniciar l'episcopologi gironí: Frontinià, que signa en quart lloc les actes del concili de Tarragona²⁹. Frontinià és també conegut per organitzar un concili a la seva ciutat l'any 517³⁰, al qual assistiren sis bisbes que també havien fet acte de presència a la reunió de Tarragona l'any anterior. A partir de la distribució geogràfica dels bisbats representats, podem determinar que es tracta de dos concilis amb pretensions eminentment provincials, tot i que la majoria de seus s'ubiquen a la meitat nord-oriental de Catalunya³¹. Considerats des d'un punt de vista de continguts, i atesa la seva inusual proximitat en el temps, ambdós con-

²⁶ Efectivament, aquest fet s'evidencia si hom revisa la compilació més recent i exhaustiva de: FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I., *Inscriptions romaines de Catalogne*, III: *Gérone*, París, 1991, pàg. 23-31.

²⁷ INNOCENTIVS I, *Epistula* 3, 5, ed. P. Coustant, a: *Patrologia Latina* [= PL] 20, París, 1845, col. 489-490. En relació a aquesta carta, vegeu: VILELLA MASANA, J., *La correspondencia entre los obispos hispanos y el papado durante el siglo V*, Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VI), XXII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana (Roma, 6-8 maig 1993), Roma, 1994, pàg. 463-465; IDEM, *Els concilis eclesiàstics de la Tarraconensis durant el segle V*, "AIEG", XXXVII, 1996-1997, pàg. 1042-1044. La majoria de reculls de les llistes episcopals de Girona obvien mencionar aquest bisbe anònim i acostumen a començar per Frontinià. En aquest sentit, vegeu el recull sistemàtic de: GAMS, P.B., *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Graz, 1957, pàg. 32.

²⁸ PRVDENTIVS, *Peristefanon*, 4, 29-30, ed. J. Bergman, a: *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* [= CSEL] 61, Wien-Leipzig, 1926, pàg. 327.

²⁹ *Concilium Tarraconense* (516), ed. G. Martínez i F. Rodríguez, *La Colección Canónica Hispana*, IV: *Concilios galos. Concilios hispanos: primera parte*, Madrid, 1984, pàg. 280, lín. 145-146. Això no vol dir que la data de la seva ordenació no fos alguns anys anterior.

³⁰ *Concilium Gerundense* (517), ed. Martínez et al., *La Colección.....*, IV, citat pàg. 290, lín. 93.

³¹ Barcelona, Vic, Terrassa i Empúries, a les quals cal afegir Tarragona i la sorprenent menció d'Oronci a qui la subscripció del concili del 516 li atribueix la seu d'*Eliberris*, identificada per la tradició historiogràfica amb Granada (*Concilium Tarraconense* (516), ed. Martínez et al., *La Colección.....*,

cilis poden haver estat concebuts, en origen, com a complementaris entre si, atès que al concili de Tarragona hi predomina una intencionalitat administrativa i d'organització interna, mentre que al de Girona la majoria dels cànons tracten qüestions litúrgiques i morals, i tots dos pretenen adoptar per a *Hispania* els estatuts canònics dels concilis gals –sobretot Agde (506) i Orleans (511). La inclusió del concili de Girona a la Col·lecció Canònica Hispana seria un indicatiu més de la seva significació en la història religiosa de la *Hispania* visigoda, fins al punt que algunes de les temàtiques tractades es reprenen en concilis posteriors.

La vitalitat d'aquesta seu –evidenciada per la seva implicació directa en els assumptes que se succeïen a la part més oriental de la *Tarraconensis*– es posa de manifest quan observem que als altres dos concilis catalans i al III de Toledo, la subscripció de la seu gironina hi és present³².

LA CIUTAT CRISTIANA

El culte a Fèlix

Girona i Fèlix formen un binomi indissoluble des dels mateixos inicis del procés cristianitzador d'aquesta ciutat. Ja Prudenci, en el pas del segle IV

IV, citat pàg. 280, línia 149). La presència d'un bisbe bètic en aquests concilis ens resulta força estranya; per això, considerem que tal volta s'ha produït un error en la identificació de la seva seu episcopal. Al nostre entendre, o bé s'està fent referència al nom antic de la ciutat d'Elna, que era *Eliberi*, amb les variants d'*Iliberi* o *Iliberris* –tot i que no estem en condicions d'explicar per què es recorreria a aquest arcaisme–; o bé s'està mencionant –mitjançant una forma força corrompuda– el topònim d'un *castrum* de la *Narbonensis* molt proper als Pirineus i que apareix en alguns dels manuscrits del llistat de bisbats hispanoseptimans del segle VII –*Prouinciale Visigothorum seu nomina Hispaniarum sedium*, ed. Fr. Glorie, CC 175, Turnhout, 1965, pàg. 425, línia 24–, amb el nom de *Caucaliberri* –amb la variant de *Caucoliberi*–, l'actual Collioure, ja que sabem que al segle VII, si no abans, alguns d'aquests *castra* tenien un bisbe propi. Aquest aglutinament geogràfic podria respondre a una major concentració d'assentaments visigots en aquesta part de la *Tarraconensis*, que obligaria l'església catòlica local a legislar el que és canònic. Agraïm al Prof. Josep Vilella, de la Universitat de Barcelona i director del volum corresponent a *Hispania* de la *Prosopografia cristiana del Bajo Imperio*, que ens hagi facilitat la fitxa prosopogràfica corresponent a aquest bisbe, en la qual ell posa en relleu el fet que Oronci no figuri a la llista de bisbes granadins proporcionada pel còdex Emilianense –cf. Escorial, ms.d.I.1., fol. 360v (= Madrid, BN, ms. 1376, fol. 280r. –fol. 278r. ant.–; Toledo, Arch. Cap., ms. 27-26, fol. 256v.). Per altra banda, també és significatiu que no es mencioni el bisbat de Lleida, de manera explícita, a les subscripcions dels concilis catalans de la primera meitat del segle VI, i que haguem d'esperar fins a la celebració del primer concili de Barcelona ubicat tradicionalment l'any 540. Tal volta, s'hauria de considerar la indicació de L.A. García Moreno que la Península de mitjans segle VI era un conjunt de nuclis regionals entorn de centres urbans de rellevància: GARCÍA MORENO, L.A., *Problemática de la Iglesia hispana durante la supremacía ostrogoda (507-549)*, Hispania Christiana. Estudios en honor del Prof. Dr. José Orlandis Rovira en su septuagésimo aniversario, Pamplona, 1988, pàg. 150.

³² *Concilium Barcinonense I* (a. 540?), ed. F. Arévalo, PL 84, París, 1862, col. 607; *Concilium Ilerdense* (546), ed. Martínez et al., *La Colección.....*, IV, citat pàg. 311, línia 186-187; *Concilium Toletanum III* (589), *ibid.*, pàg. 146, línia 79.

al v, testimonia la sòlida implantació del seu culte martirial, fet que ens permet pensar en un punt àlgid d'un procés iniciat força temps abans³³. Segons la nostra interpretació, el fragment del *Peristephanon* al·lusiú a Girona³⁴ seria prou explícit per assegurar amb un altíssim grau de probabilitat l'existència d'un edifici martirial en aquest moment tan arcaic, que acolliria el cos del sant³⁵.

Fora de la ciutat el culte ja estava força estès els segles vi i vii³⁶. La difusió més important es va realitzar vers el nord. A Narbona constatem l'existència d'aquest culte centrat en una església en la qual, segons les fonts de l'època, s'hi produïen molts miracles³⁷; i, en època de Gregori de Tours, els màrtirs que més s'identifiquen amb *Hispania* són Vicenç i Fèlix³⁸. A *Hispania* documentem la construcció de dues esglésies sota la seva advocació: una a Còrdova³⁹ —d'atri-

³³ Única explicació que justifica la presència d'un conjunt de sarcòfags cristians d'exquísida factura, amb una cronologia del primer quart del segle iv. Respecte a aquests sarcòfags, vegeu: BOEH-DEN, Chr., "Antike Sarkophage im Dienste mittelalterlicher Heiligenverehrung: San Felix in Gerona", *XII Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie* (Bonn, 1991), I, Münster, 1995, pàg. 572-577; AMICH i RAURICH, N.M., *Els sarcòfags romans i paleocristians de Sant Felíu de Girona*, Ajuntament de Girona i Institut d'Estudis Gironins, Girona, 2000.

³⁴ PRVDENTIVS, *Peristephanon*, 4, 29-30, ed. J. Bergman, citat pàg. 327: *parua Felicis decus exhibebit / artubus sanctis* [Felicis] *locuples Gerunda*, que nosaltres proposem traduir com: "la pobra Girona, que exhibeix la glòria de Fèlix, [és] enriquida amb els membres sants [de Fèlix]". Amb aquesta interpretació filològica creiem ajudar a resoldre els dubtes i reserves que s'havien plantejat sobre aquesta primitiva arquitectura cristiana gironina en el text de Prudenci (vegeu l'estat de la qüestió a AMICH *et al.*, *Girona goda...*, citat pàg. 56).

³⁵ En la nostra opinió, no podem interpretar que a Girona hi hagués una gran quantitat d'esglésies consagrades amb relíquies de diversos sants, com defensem els qui fan una interpretació literal d'aquesta cita, com ara: BRUNSO, M., *San Félix el Gerundense*, "AIEG", XIX, 1968, pàg. 250. Pel que fa a la inscripció que menciona uns suposats màrtirs gironins anomenats Romà i Tomàs, alguns estudiosos la dataven dels segles vi-vii, però sembla més probable que es tracti d'un epígraf dels segles ix-xii (VIVES, J., *Inscripciones cristianas de la España romana y visigoda* [= ICERV], Barcelona, 1969, pàg. 111, n° 329).

³⁶ La relació de Girona amb la Septimània s'observa perfectament en el mapa proporcionat per M. Rouche, que recull les poblacions on avui hi ha constància que Fèlix va rebre culte en algun moment de la història (ROUCHE, *L'Aquitaine...*, citat pàg. 311, 643-644 (nota 417)).

³⁷ GREGORIVS TVRONENSIS, *De gloria martyrum*, 91, ed. Br. Krusch, a: *MGH srm 1/2*, Berlín, 1885, pàg. 99, lín. 9-31.

³⁸ En aquest sentit, és molt eloqüent el conegut passatge del fals monjo que passa per Tours, vanagloriant-se de posseir relíquies d'ambdós màrtirs: *aiebat enim se de Hispaniis aduentare ac reliquias beatissimorum martyrum Vincenti leuitae Felicis martyris exhibere* (GREGORIVS TVRONENSIS, *Historiarum libri*, IX, 6, ed. Br. Krusch i W. Levison, a: *MGH srm 1/1*, Hannover, 1937-1951, pàg. 418, lín. 5-7).

³⁹ *Passio Zoili*, 7, ed. A. Fábrega Grau, *Pasionario Hispánico*, II, Madrid-Barcelona, 1960, pàg. 381, lín. 8-9 [= P. Riesco Chueca, *Pasionario Hispánico (Introducción, edición crítica y traducción)*, Sevilla, 1995, pàg. 249, lín. 7-8]: *ad hanc basilicam paruoiam, que in nomine sancti Felicis martyris antiquitus fuerat fabrefacta*. Si bé P. Castillo —qui, en el mapa que assenyala la distribució del culte del màrtir gironí, indica erròniament que aquesta església es trobava a la ciutat de Sevilla— considera que estava dedicada al màrtir gironí (CASTILLO MALDONADO, P., *Los mártires hispanorro-*

bució molt dubtosa— i una al Bierzo⁴⁰; a més d'una gran quantitat de deposicions de relíquies en les apareix mencionat Félix⁴¹. Per últim, també tenim constància del seu culte als calendaris litúrgics visigots⁴² i al *Martyrologium*

manos y su culto en la Hispania de la antigüedad tardía, Granada, 1999, pàg. 520), podríem pensar que es tracta del màrtir homònim hispalense (GARCÍA RODRÍGUEZ, C., *El culto de los santos en la España romana y visigoda*, Madrid, 1966, pàg. 305). Cal recordar que aquest màrtir apareix citat amb el càrrec de diaca al calendari de Carmona (*ICERV*, pàg. 113, n. 333b), datable a finals del segle VI o principis del VII, i que es tractaria d'un text que no és contemporani dels fets sinó que hauria estat redactat entre mitjans del segle VIII i principis del segle IX (DE GAIFFIER, B., *L'inventio et translatio de S. Zoile de Cordoue*, "Analecta Bollandiana", LVI, 1938, pàg. 361-369, pàg. 368), encara que el Félix gironí era perfectament conegut per la literatura mossàrab (EVLOGIUS, *Memoriale sanctorum*, 1, 24, ed. J. Gil, *Corpus scriptorum muzarabicorum*, II, Madrid, 1973, pàg. 389, lín. 1-9). El culte a Félix tindria una gran antiguitat en aquesta ciutat; i, fins i tot, hom pot suposar que hauria caigut en una certa decadència. Aquesta seria, al nostre entendre, la raó subjacent per què el bisbe local portés a terme la seva substitució a favor d'un nou culte martiriàl que, a més, estava més arrelat en el si de la comunitat i que podia servir millor al fi de la identificació entre els cristians cordovesos i el seu *patronus caelestis*. Segons L.A. García Moreno es tractaria d'una maniobra política per enfortir la posició d'aquest a la ciutat davant el partit d'Isidor de Sevilla, agrupat entorn del màrtir Aciscle: GARCÍA MORENO, L.A., *Élites e Iglesias hispanas en la transición del Imperio romano al Reino visigodo*, La conversión de Roma. Cristianismo y paganismo, Madrid, 1990, pàg. 223-258, pàg. 252; IDEM, *La Andalucía de San Isidoro*, Actas del II Congreso de Historia de Andalucía (Còrdova, 1991), Còrdova, 1994, pàg. 572-573.

⁴⁰ VALERIVS BERGIDENSIS, *Replicatio sermonum a prima conuersione*, 3, ed. R. Fernández Pousa, *San Valerio (Nuño Valerio)*. Obras, Madrid, 1942, pàg. 178, lín. 16-17 i pàg. 179, lín. 2 i 19.

⁴¹ Guadix (*ICERV*, pàg. 103, n. 307b; del 652), que és l'única que el menciona explícitament. També comptem amb altres testimonis que únicament proporcionen el nom de Félix i que tradicionalment han estat atribuïts al màrtir gironí: al monestir privat de Tutanés (EVGENIUS TOLETANVS, *Carmen* (10) 12, ed. F. Vollmer, a: *MGH aa* 14, Berlín, 1961, pàg. 242, *incipit* i lín. 6 i 8) i *in uillula Cabensi* (FELIX TOLETANVS, *De uirorum illustrium scriptis*, 16, *PL* 96, París, 1862, 446A), a la regió de Toledo; a Visònia, al Bierzo (*Vita Fructuosi*, 6, 8, ed. R. Fernández Pousa, *San Valerio...*, citat pàg. 70, lín. 16-18: *inter Bergidensis territorii et Gallaeciae provinciae confinibus aedificauit monasterium Visuniense*) i a Xàtiva (SELGAS, F., *San Félix de Játiva y las iglesias valencianas del siglo XIII*, Madrid, 1903). Més dubtoses serien les mencions de Félix —probablement el de Sevilla— a Medina Sidonia (*ICERV*, pàg. 101, n. 304; del 630), Vejer de la Miel (*ICERV*, pàg. 102, n. 305; del 644) i Salpensa (*ICERV*, pàg. 102, n. 306; del 648), totes elles fetes pel bisbe Pimeni de Medina Sidonia. Sobre la difusió del culte a Félix: NOLLA, J.M., *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*, Girona, 1987, pàg. 78; AMICH *et al.*, *Girona goda...*, citat pàg. 58-59. Hem de fer notar que, als calendaris d'època visigoda, el Félix de Girona apareix molt més sovint que el de Sevilla: VIVES, J., *Santoral visigodo en calendarios e inscripciones*, "Analecta Sacra Tarraconensia", XIV, 1941, pàg. 54, n° 182 i pàg. 55, n° 201.

⁴² On també s'ubica a l'1 d'agost: FÉROTIN, M., *Le Liber Ordinum en usage dans l'église wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquième au onzième siècle*, París, 1904, pàg. 472-473; IDEM, *Le Liber Mozarabicus Sacramentorum*, París, 1912, pàg. L. Sobre els calendaris hispans (visigots i mossàrabs): LECLERCQ, H., *Kalendaria*, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, VIII/1, París, 1928, col. 640-642; GARCÍA RODRÍGUEZ, *El culto de los santos...*, citat pàg. 89-94; VIVES, J., *Santoral visigodo...*, citat pàg. 31-58. Pel que fa al culte específic de Félix comptem amb l'acurat estudi de: AMICH I RAURICH, N.M., *El culte a Sant Felíu de Girona en els llibres litúrgics hispànics d'època visigòtica (segles VI-VII)*, "AIEG", XXXIV, 1994, pàg. 304-319, on queda documentat cronològicament el procés mitjançant el qual aquest culte es dota dels escrits litúrgics necessaris per al seu manteniment i potenciació. Vegeu també: GARCÍA RODRÍGUEZ, *El culto de los santos...*, citat pàg. 304-312; BRUNSÓ, *San Félix...*, citat pàg. 254-268.

*Hieronymianum*⁴³.

D'aquesta manera, quan Nonnit⁴⁴ accedeix a l'episcopat gironí, el culte estava tant desenvolupat que fins i tot la basílica martirial de Fèlix havia estat beneficiària d'una donació reial⁴⁵. Tot i això, aquest bisbe va procedir a teixir una identificació artificiosa entre Girona i el seu màrtir, amb una clara intencionalitat: la dispersió de les relíquies de Fèlix, en una fase tan avançada d'aquest culte, feia necessari que Girona reivindicés i reafirmés la capitalitat del culte. En aquest sentit és molt significatiu el passatge final de la *passio*: el diaca que suposadament escriu el text vol endur-se el cos del sant, però aquest desapareix de forma misteriosa i reapareix miraculosament en un sepulcre que ell mateix s'ha preparat⁴⁶. Aquest paràgraf resulta fonamental, al nostre entendre, per evidenciar la manifesta voluntat de monopolització episcopal vers el màrtir gironí⁴⁷. De fet, perquè un culte martirial tingués prou incidència, es feia necessària la confluència de dos elements claus: una *passio* —que en el cas de Girona s'hauria d'entendre com el zenit de l'evolució natural d'aquesta veneració martirial— i un *locus*⁴⁸ —en aquest cas, evidentment, el *martyrium* de Fèlix.

L'evolució ideologicoreligiosa de la devoció martirial a la ciutat de Girona, desemboca, al segle VII, en un fet poc habitual a la resta de la penín-

⁴³ *In Hispaniis, Gerunda ciuitate, natalis sancti Felicis martyris (Martyrologium Hieronymianum, kalendis Augustis*, ed. D. Vallarsi i Sc. Maffaei, PL 30, París, 1846, col. 469B); cf. *Martyrologium Adonense, kalendis Augustis*, ed. P. Soller, PL 123, París, 1852, col. 313, on la informació que es proporciona denota un profund coneixement de les dades biogràfiques del sant que només pot explicar-se si el redactor havia llegit el text de la *passio*.

⁴⁴ En relació amb aquest bisbe, vegeu: GARCÍA MORENO, L.A., *Prosopografía del reino visigodo de Toledo*, Salamanca, 1974, pàg. 214-215; AMICH I RAURICH, N.M., *Algunas informaciones sobre el bisbe de Girona Nonnitus (621-635). Els testimonis literaris i històrics d'Ildefons de Toledo i Brauli de Saragossa*, "AIEG", XL, 1999, pàg. 67-83.

⁴⁵ [...] *et coronam illam auream, quam diuae memoriae Reccaredus princeps ad corpus beatissimi Felicis obtulerat* (IVLIANVS TOLETANVS, *Historia Wambae regis Gothorum Toletani expeditione*, 26, ed. W. Levison, a: CC 115, Turnhout, 1976, pàg. 240, lín. 677-679). Al·ludim al conegudíssim episodi de la corona votiva regalada per Recared (586-601) i robada per Pau durant la seva revolta (673).

⁴⁶ *Passio Felicis Geundensis*, 21-22, ed. Fàbrega, *Pasionario...*, II, citat pàg. 327-328, lín. 6-10 [=Riesco, *Pasionario...*, citat pàg. 178-180, lín. 6-12]. A partir de l'estudi de G. Roura, s'ha volgut aprofundir en la idea —força difosa en la historiografia— que fou Nonnit l'autor de la *passio* de Fèlix: ROURA I GÜIBAS, G., *El sermó en honor de Sant Feliu de Girona*, "AIEG", XXXIV, 1994, pàg. 295-299.

⁴⁷ Per reforçar aquesta estreta vinculació, disposem del testimoni d'Ildefons, segons el qual Nonnit visitava freqüentment el sepulcre del màrtir: *adhaerens instanter obsequiis sepulchri sancti Felicis martyris* (ILDEFONSVS TOLETANVS, *De uiris illustribus*, 9, ed. C. Codoñer Merino, *El De uiris illustribus de Ildefonso de Toledo. Estudio y edición crítica*, Salamanca, 1972, pàg. 130, lín. 4-5).

⁴⁸ CASTILLO, *Los mártires hispanorromanos...*, citat pàg. 31.

sula: el bisbe que més havia potenciat la veneració del màrtir local, acaba adquirint el tret fonamental que defineix l'home sant, això és, la capacitat d'obrar miracles⁴⁹.

L'hagiotopografia de la ciutat

A *Hispania*, la primera menció referent a la generalització d'edificis de culte cristià, ja sia en nuclis de població o en àmbits rurals, es troba en el I Concili de Toledo (400)⁵⁰. Tenint en compte la vitalitat del cristianisme a Girona, res no s'oposa a intuir una mínima infraestructura arquitectònica que garantis el culte en aquesta ciutat, que queda explicitada en els testimonis que exposem a continuació.

El *martyrium* de Fèlix, com s'acaba de veure, constitueix el nucli físic a partir del qual es difon el cristianisme a Girona. Aquesta difusió, a la vegada, es reflecteix en l'aparició de tota una sèrie d'edificis de caràcter cristià que, un cop arribats al segle VI, semblen haver impregnat tota la ciutat i el seu *territorium*. Aquest primerenc edifici martirial, que cal ubicar amb tota probabilitat en l'actual emplaçament de l'església gòtica de Sant Feliu⁵¹, extramurs de la ciutat però gairebé adossada a la muralla, amb el temps es podia haver vist integrat dins de l'arquitectura d'un monestir. Aquesta suposició està feta sobre la base que Nonnit, successor de Joan de Biclàr, fou abat d'un monestir inominat —tal volta aquest— i a més, com ja s'ha vist abans, visitava amb assiduïtat la tomba de Fèlix⁵². El santuari actuaria com a centre receptor destacat de les donacions dels fidels, i arribaria a atreure, fins i tot, la benevolència reial⁵³.

Pel que fa a la identificació del complex cultural de Fèlix amb la catedral antiga, es fa difícil, ara per ara, realitzar cap afirmació segura al respecte⁵⁴. El més lògic seria pensar que la seu episcopal estigués intramurs, con-

⁴⁹ *In sepulchro quiescens fertur salutationis operari uirtutes* (ILDEFONSVS TOLETANVS, *De uiris illustribus*, 9, ed. Codoñer, *El De uiris...*, citat pàg. 130, lín. 7-8).

⁵⁰ *Si intra ciuitatem fuerit uel in loco in quo ecclesia est aut castelli aut uicis aut uillae* (*Concilium Toletanum* I (400), càn. 5, ed. Martínez *et al.*, *La Colección...*, IV, citat pàg. 330, lín. 90-91).

⁵¹ Segons assenyalava la presència d'una sèrie de sarcòfags paleocristians —vegeu nota 33— i segons ja va proposar P. de Palol en el seu dia: PALOL, P. de, *Arqueología Cristiana de la España Romana (siglos IV al VI)*, Madrid-Valladolid, 1967, pàg. 36.

⁵² Vegeu n. 47.

⁵³ Vegeu n. 45.

⁵⁴ Tot i que N.M. Amich i J.M. Nolla proposen que la seu episcopal s'ubicaria en l'actual emplaçament de Sant Fèlix: AMICH *et al.*, *Girona goda...*, citat pàg. 48-49.

cretament al subsòl de la catedral actual⁵⁵, i més si es té en compte la seva ubicació, en una posició topogràfica preeminent i amb restes identificades, fins ara, de l'església romànica, preromànica i d'un probable temple romà al seu subsòl⁵⁶.

També dins les muralles de la ciutat es coneix la necròpolis de la Caserna d'Alemanys. Es tracta d'una necròpolis parcialment excavada, amb una cronologia dels segles v/vi i ix/x⁵⁷. La seva situació intramurs de la ciutat antiga, al nostre entendre, no fa altra cosa que assenyalar la presència d'un temple cristià tot i que, fins al moment, no se'n tingui cap constància arqueològica⁵⁸. Al marge de no disposar de l'absoluta seguretat que ni en aquest cas

⁵⁵ Aquesta tesi, que nosaltres encara creiem possible, sembla haver estat descartada definitivament per l'equip que va realitzar el projecte *Progress*, que creu que sota la catedral actual va haver-hi un temple romà pagà que no es va convertir en església cristiana fins a la primera meitat del segle ix: "El procés de reconversió de temple pagà a cristià hauria tingut lloc a Girona entre el 813 i 842" (FREIXAS, P. et al., *La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Girona, 2000, pàg. 21). Creiem que, amb aquesta afirmació, no queda resolta la funcionalitat que aquest espai hauria tingut al llarg del l'Antiguitat Tardana, que no podria ser altra que la d'església. De fet, existeixen força casos documentats on l'espai sagrat des d'època romana es cristianitza i arriba fins als nostres dies, sense cap interval, com a església: GARCÍA MORENO, L.A., *La cristianització de la topografia de las ciudades de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía*, "Archivo Español de Arqueología", CXXXV-CXXXVIII, 1977-1978, pàg. 315-316; BUENACASA PÉREZ, C., *La decadencia y cristianización de los templos paganos a lo largo de la Antigüedad Tardía (313-423)*, "Polis", 9, 1997, pàg. 25-50.

⁵⁶ FREIXAS, P. et al., *La Catedral...*, citat pàg. 17, 21, 65-71, 92-110.

⁵⁷ AMICH et al., *Girona goda...*, citat pàg. 51. El fenomen dels enterraments intramurs de les ciutats tardanes sembla produir-se a partir dels segles v-vii: MENEGHINI, R.; SANTANGELI, R., "Sepulture intramuraneae e paesaggio urbano a Roma tra v e vii secolo", *La storia economica di Roma nell'alto Medioevo alla luce dei recenti scavi archeologici*, Firenze, 1993, pàg. 89-111. Resulten també molt interessants els treballs: CANTINO WATAGHIN, G.-LAMBERT, Ch., *Sepulture e città. L'Italia settentrionale tra IV e VIII secolo*, *Sepulture tra IV e VIII secolo* (editat per G.P. Brogiolo i G. Cantino Wataghin), Màntua, 1998, pàg. 89-114. Al mateix volum: STAFFA, A.R., *Sepulture urbane in Abruzzo (secc. VI-VII)*, *ibid.*, pàg. 161-178. A la *Tarraconense* oriental (actual territori de Catalunya), es documenten casos a Barcelona, Tarragona, Mataró, Badalona, Roses i Sant Martí d'Empúries: SALES CARBONELL, J., *Necrópolis tarδοantiguas en el área catalana: Estado de la cuestión*, III Encuentro Internacional Hispania en la Antigüedad Tardía. Santos, obispos y reliquias, Alcalá de Henares, 1998 (en premsa).

⁵⁸ Aquesta tesi l'hem defensat a: SALES CARBONELL, *Necrópolis tarδοantiguas...*, citat; EADEM, *Edifici cristian a la Tarraconensis oriental durant l'Antiguitat Tardana*, Memòria de l'licenciatura inèdita, Barcelona, 1998, pàg. 82. Recentment, NOLLA, J.M.; SUREDA, M., *El món funerari antic, tarδοantic i altomedieval a la ciutat de Girona. Un estat de la qüestió*, "AIEG", XL, 1999, pàg. 13-66, especialment pàg. 53. Aquesta forma de ritual funerari cristià entra en directa contradicció amb les lleis romanes, molt sensibilitzades pel que fa a la prohibició d'enterrar intramurs. Així, la Llei de les XII taules, d'època republicana, prohibeix enterrar dins del recinte urbà: *hominem mortuum ... in urbe ne sepelito neue urito (Leges XII tabularum, X, 1, ed. A. Ruiz Castellanos, Ley de las Doce Tablas, Madrid, 1992, pàg. 90)*. També, la llei colonial d'*Vrsus* prohibeix i sanciona aquesta pràctica: *ne quis intra fines oppidi colon(ia)e iue, qua aratro / circumductum erit, hominem mortuom / inferito neue ibi humato neue urito neue homi / nis mortui monimentum aedificato (CIL, II, supplementum, ed. E.*

ni en l'anterior estiguem davant de temples cristians, el balanç fet sobre el conjunt de les ciutats antigues, tant a occident com a orient, assenyala que la presència del cristianisme "dins" de la ciutat es converteix en un fet imprescindible i coherent per una nova classe de *patroni* —els bisbes— que han d'implantar els seus símbols de poder al llarg i ample del territori, començant pel mateix nucli urbà, per petit que aquest sigui, com és el cas de Girona.

Ja extramurs de la ciutat, d'una paret del claustre del segle XI del monestir de Sant Martí Sacosta, situat al sud de la ciutat antiga, prové un fragment de decoració escultòrica datat al segle VII que formaria part d'un cancell⁵⁹. Es creu que aquest element correspondria a una antiga església, avui totalment desapareguda, situada al mateix emplaçament de l'actual Sant Martí Sacosta⁶⁰. També fora muralles s'ha de mencionar la necròpolis de Santa Susanna del Mercadal, associable tal volta a un edifici cristià antic del qual tan sols se n'hauria conservat part d'un dels possibles paviments⁶¹.

Pel que fa al monestir fundat per Joan de Bícjar⁶² a finals del segle VI⁶³, la seva ubicació continua essent motiu de controvèrsia. Les propostes oscil·len des de Béjar⁶⁴ fins a la mateixa Girona o els seus entorns més immediats⁶⁵. Potser aquesta última proposta sigui la més prudent, atès l'estat de la qüestió i tenint en compte que Nonnit habitava en el que segurament seria el monestir episcopal de la ciutat.

Per últim, és important considerar l'existència de basíliques i monestirs propis en el *territorium* gironí, que es documenten implícitament —com succe-

Hübner, Berlín, 1982, pàg. 855, n. 5439, LXXII-LXXIII). Finalment, l'emperador d'Orient Lleó (457-474) és el primer que permet enterrar a l'interior de la ciutat de Constantinoble —PRIEUR, J., *La mort dans l'antiquité romaine*, La Guerche-de-Bretagne 1986, pàg. 51—, però es desconeix l'abast i influència que aquesta disposició imperial hauria tingut a la part occidental de l'imperi i, més concretament, a *Hispania*.

⁵⁹ PALOL, P. de, *Escultura de época hispano-visigoda en Gerona*, "Analecta Sacra Tarraconensia", XXIII, 1950, pàg. 5.

⁶⁰ IDEM, *Escultura...*, citat pàg. 5; AMICH *et al.*, *Girona goda...*, citat pàg. 69.

⁶¹ NOLLA *et al.*, *El món funerari...*, citat pàg. 49-50.

⁶² Segons informa Isidor: *qui postea condidit monasterium quod nunc Biclara dicitur, ubi congregata monachorum societate* (ISIDORVS, *De uiris illustribus*, 31, ed. Codoñer, *El De uiris...*, citat pàg. 152, lín. 10-11).

⁶³ GARCÍA MORENO, *Prosopografía...*, citat pàg. 213-214.

⁶⁴ IDEM, *Prosopografía...*, citat pàg. 215, nota 7.

⁶⁵ AMICH *et al.*, *Girona goda...*, citat pàg. 41. M. Coll i Alentorn —"La historiografia catalana en el període preliminar", *Espania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, Barcelona, 1996, pàg. 70— el situava a la comarca de la Selva.

eix a la resta de la *Tarraconensis* oriental— a partir del cànon tercer del concili de Lleida⁶⁶.

Tot aquest elenc dispers d'arquitectura cristiana a Girona i el seu territori —que acompliria amb escrieix els requisits de qualsevol de les florents ciutats episcopals meridionals d'*Hispania* descrites per F. Salvador⁶⁷—, és el reflex no només de la importància que aquesta adquireix com a ciutat, sinó també de l'acció d'un evergetisme urbà conceptualment transformat respecte del d'època clàssica.

En general, a Hispània, la distribució geogràfica dels cultes martirials sembla tenir correspondència amb els centres de poder del moment. En aquest cas és molt significatiu que el culte a Fèlix tingui més difusió que el de Cugat, màrtir local de Barcelona.

La importància a tots nivells que la ciutat sembla assolir durant el decisiu segle VI explicaria la preeminència i consideració de què és objecte ja en ple segle VII, quan Brauli de Saragossa, en una epístola on es tracten qüestions litúrgiques, cita Isidor (és a dir, Sevilla), Toledo i Girona com a punts de referència⁶⁸. Això no vol dir, però, que el paper jugat per Girona en el marc de

⁶⁶ *Si autem ex laicis quisquam a se factam basilicam consecrari desiderat, nequaquam sub monasterii specie, ubi congregatio non colligitur uel regula ab episcopo non constituitur, eam a dioecesana lege audeat segregare (Concilium Ilerdense (546), ed. Martínez et al., La Colección..., IV, citat pàg. 300-301, lín. 60-63).*

⁶⁷ SALVADOR VENTURA, F., *La función religiosa de las ciudades meridionales en la Hispania Tardoantigua*, "Florentia Iliberritana", VII, 1996, pàg. 333-341.

⁶⁸ *Consulis enim utrum sexta feria Pasce per lectiones singulas Amen respondi debeat uel consueto modo decantari Gloria, quod neque aput nos fit, neque ubicumque fieri uidimus, nec aput prestantissime memorie domnum meum Isidorum, denique nec Toletum quidem uel Gerundam (BRAVLIVS CAESARAVGVSTANVS, Epistula 14, ed. L. Riesco, Epistolario de San Braulio. Introducción, edición crítica y traducción, Sevilla, 1975, pàg. 92, lín. 15-18).* Brauli és preguntat en un passatge d'aquesta carta sobre si divendres de Pasqua s'ha de respondre *Amen* a cada lectura d'un passatge de les Escriptures i si s'ha de cantar el *Gloria*. Brauli contesta que no ho ha vist enlloc, ni a Toledo ni a Girona. Podríem pensar que Brauli en algun moment de la seva vida va residir a Girona, ja que els pocs indicis amb què comptem permeten sospitar que la família d'aquest bisbe no tenia el seu origen a Saragossa. Les breus indicacions proporcionades per Ildefons de Toledo permeten d'interpretar que la relació de Brauli amb Saragossa s'inicia en el moment en què aquest s'instal·la a la ciutat per succeir, en l'episcopat, el seu germà Joan: *Braulio, frater Iohannis in Caesaraugusta decedentis adeptus est locum (ILDEFONSVS TOLETANVS, De uiris illustribus, 11, ed. Codoñer, El De uiris..., citat pàg. 130, lín. 1-2).* Aquest origen ja va ser postulat per A. Lambert —*La famille de Saint Braulio et l'expansion de la règle de Jean de Bictar*, "Revista J. Zurita", I, 1933, pàg. 65-80—, qui postula una infància gironina per Brauli, amb la qual estem en desacord. En contra, i a favor d'un origen a la vora de San Millán de la Cogolla, es mostra V. Valcárcel —*Sobre el origen geográfico de la familia de Braulio, obispo de Zaragoza, Mnemosynum C. Codoñer a discipulis oblatum*, Salamanca, 1991, pàg. 333-340—, qui justifica el coneixement del ritus gironí a partir d'una suposada peregrinació que, a nosaltres, ens resulta insuficient per justificar l'adquisició d'un coneixement litúrgic tan precís. Al nostre entendre, un viatge

la *Tarraconensis* oriental sigui comparable al d'aquestes seus metropolitanes, sinó que senzillament el prestigi personal assolit per Nonnit com a prelat i escriptor i els vincles d'amistat amb altres personatges rellevants de l'època, com Brauli de Saragossa⁶⁹, ajudaren a promocionar la imatge d'aquesta ciutat com a centre de veneració martirial, més enllà dels límits de la *Tarraconensis*.

Encara a finals del segle IX, quan Usuard redacta el seu *martyrologium* hi inclou la commemoració de Fèlix, segurament, com a conseqüència directa del seu viatge per *Hispania*, on constataria *in situ* la vitalitat del culte, el qual continuava tenint gran transcendència tant a l'exterior com a l'interior de la Península⁷⁰, ja que, també del segle IX són els vestigis de la *passio* que trobem a l'obra d'Eulogi de Còrdova⁷¹.

d'aquestes característiques suposaria una estada massa curta com per deixar un record tan indeleble en la seva memòria. Tal volta, seria més lògic considerar que Brauli va restar en aquesta ciutat durant un període força més llarg, com podria ser el relacionat amb una etapa de la seva formació religiosa. De manera succinta, podríem indicar una sèrie d'aspectes que ens permetrien sospitar aquesta vinculació entre Brauli i el monestir episcopal de Girona (vegeu n. 52): l'amarg lament de Brauli en relació a la mort de Nonnit, l'enorme respecte que aquest li mereix —evidenciat per l'expressió *dominus mei* (vegeu n. 69)—, la coïncidència de primera ma de la litúrgia gironina i el fet que Brauli arribi a Saragossa per succeir son germà.

⁶⁹ *Id est reuerende memorie domni mei Nunniti episcopi exitus mici existit exitiosus* (BRAVLIVS CAESARAVGVSTANVS, *Epistula* 18, ed. L. Riesco, *Epistolario...*, citat pàg. 100-101, lín. 15-16). Aquesta mena de respecte és el mateix que Brauli expressa en relació a Isidor de Sevilla: *domnum meum Isidorum* (BRAVLIVS CAESARAVGVSTANVS, *Epistula* 14, ed. L. Riesco, *Epistolario...*, citat pàg. 92, lín. 18).

⁷⁰ Usuard viatja per *Hispania* buscant cossos dels sants més importants, tasca per a la qual demana consell a Sunifred de Barcelona. Quan, anys més tard, l'any 875, rep l'encàrrec de Carles el Calb de redactar un martirologi, Usuard menciona alguns dels màrtirs hispans, entre ells Fèlix, segurament aquells que Sunifred li havia recomanat. A més, tant a l'anada com a la tornada, Usuard passa per Girona: GAIFFIER, B. de, *Les notices hispaniques dans le martyrologue d'Usuard*, "Analecta Bollandiana", XLV, 1937, pàg. 268-283. Cf.: *in Hispaniis ciuitate Gerunda, natalis sancti Felicis, quem iussit iudex Dacianus, post illata tormentorum genera, unguis detrahi, ac deinde usque ad ossa lanari, et tandiu uulnera uulneribus instaurari, usque dum inuictum Christo spiritum reddidit* (*Martyrologium Vsuardi*, ed. J. B. Soller, PL 124, París, 1852, col. 319-320).

⁷¹ Vegeu n. 39.